

Barkóczy Flóra

A VILÁGHÁLÓ UTÓPIÁJA

INTERNET ÉS KÉPZŐMŰVÉSZET VISZONYA A RENDSZERVÁLTÁST KÖVETŐ IDŐSZAKBAN¹

Az 1989 utáni tranzíciós időszakban az új rendszerhez való viszonyulás sok hasonlóságot mutatott az ugyanekkor megjelenő új információs technológia (elsősorban a személyi számítógép és az internet) iránti optimizmussal. Ezt a hasonlóságot példázza az a megnyitóbeszéd, amely az egykori demokratikus ellenzék egyik prominensétől, Demszky Gábortól hangzott el az *internet.galaxis* című kiállítássorozat első állomásának megnyitójára alkalmából a Budapest Galériában: „Egy személyes gondolat: sokkal hamarabb ért volna véget a »diktatórikus időszak«, nemcsak itt Kelet-Európában, de az egész világon, ha az Internet hamarabb jött volna. Nagy érdeklődéssel figyelem, hogyan omlanak majd le az utolsó falak és tűnnek el az utolsó diktatúrák a földről, helyet adva a nyitott társadalomnak, amelyre az információk szabad áramlása jellemző, és az ellenőrizhetetlen, cenzúrázhatatlan információk hogyan váltják fel azt az időszakot, amelyet éppen az információ monopóliuma jellemzett. Arra gondolok, hogy ez az eszköz, amelyet most már valamennyiünk közkinccsének tudhatunk, bárcsak hamarabb jelent volna meg, és nem kellett volna nyomdagépekkel, stencilgépekkel bajlódjunk.”²

Az idézet az 1996-os évből származik, ami az internet hozzáférhetősége és népszerűsége szempontjából világszerte fordulópontot jelentett: a máig felfelé ívelő folyamat az internet privatizációja körüli átalakulásokkal 1995-ben az USA-ban vette kezdetét, ami elsősorban azt jelentette, hogy megszűnt az állam kizárólagos szerepe az internetes technológia fejlesztésében, és a hálózat működtetését a magánszektor kezdte finanszírozni. Ekkor indultak el az első fizetős internetes szolgáltatások, majd az internet hamar a szabadpiaci működés terepévé vált. 1995–97 között jelentek meg a piacon az első nagyobb webes cégek és termékek, mint a Yahoo, a Flash, vagy a Google. Ezzel párhuzamosan Magyarországon is 1996 környékén kezdődött meg az internet popularizálódása, többek között ekkor jöttek létre a politikai pártok első honlapjai, és jelentek meg az első internetes magazinok – ironikus módon offline tudósítva az online történésekről.³ A nyugati fogyasztói kultúra beáramlása egyben

¹ A szerző a cikk megírásának idején Kállai Ernő művészettörténeti-műkritikai ösztöndíjban részesült.

² Demszky Gábor: Budapest az Interneten. Hogy szabadon kommunikálhassunk. Megnyitó szavak egy kiállításhoz, az *internet.galaxis 96* megnyitószövege, Budapest Galéria, Budapest, 1996. In: *Európai Utas*, 1996/1, 6.

³ Pl.: *Internet kalauz – Az első magyar Internet magazin*, 1. évf. 1. szám, 1996 január.

az internet kapcsán használt nyugati terminológia átvételével is együtt járt: az internetet kezdetben népszerűsítő felületek gyakran használták az „információs szupersztráda” metaforáját.⁴ Ez az időszak Magyarországon a média általános kommercializálódásával is egybeesett, a nagyobb kereskedelmi tévécsatornák is 1997-ben jelentek meg.⁵

AZ INFORMÁCIÓSZERZÉS LEHETŐSÉGEI 1989 ELŐTT ÉS UTÁN

Demszky Gábor idézett mondataiban azok a ma már utópikusnak tűnő gondolatok koncentrálnak, amelyek a rendszerváltás eufóriájával együtt járó optimista szemlélet sarokköveit is jelentették, és az információhoz való viszony alapvető megváltozásához kapcsolódtak. A rendszerváltás előtt a nyilvános médiumok fölötti kontroll, továbbá a nyugati technológiához való hozzáférés korlátozása – melyet a nyugati hatalmak által Kelet-Európára kirótt embargó, az ún. COCOM-lista⁶ biztosított –, alapjaiban nehezítették meg az információszerzés és -megosztás módozatait. A korszerű informatikai eszközök keletre való exportjának tiltása miatt Magyarországon 1990-ig nem volt lehetőség nyugaton gyártott számítógépet használni, sem router alapú networkot létesíteni – holott a technológia nyugaton már a 60-as évektől használatban volt, nem csak a hadiiparban, hanem egyetemi és kutatói alkalmazás céljával is. Ugyanakkor a budapesti MTA SZTAKI a helyi adottságokhoz igazodva a hetvenes évektől már itthon is foglalkozott hálózatkutatással, a keleti blokk területén belül fejlesztett eszközökkel, ezzel megkerülve az embargót és kapcsolatba lépve nemzetközi intézményekkel is.⁷

A *New York Times* tudósítása az első *Mosaic* webböngészőről (1993), jól mutatja a korszak kezdeti utópikus viszonyulását: „[Az internetre] úgy gondolhatunk, ami egy térkép, mely elvezet az információs kor rejtett kincseihez”.⁸ A felhasználói hozzáférésű internet az elmúlt három évtized legforradalmibb kommunikációs innovációjaként nem csak technológiatörténeti jelentőséggel bírt, de hamar a „társadalmi cselekvés” új lehetőségét is ígérte – megidézve Marshall McLuhan hatvanas évekbeli elképzeléseit a „globális faluról”. Az információ hozzáféréseinek és terjesztésének átalakulása a volt szocialista területek rendszerváltást követő hangulatában olyan utó-

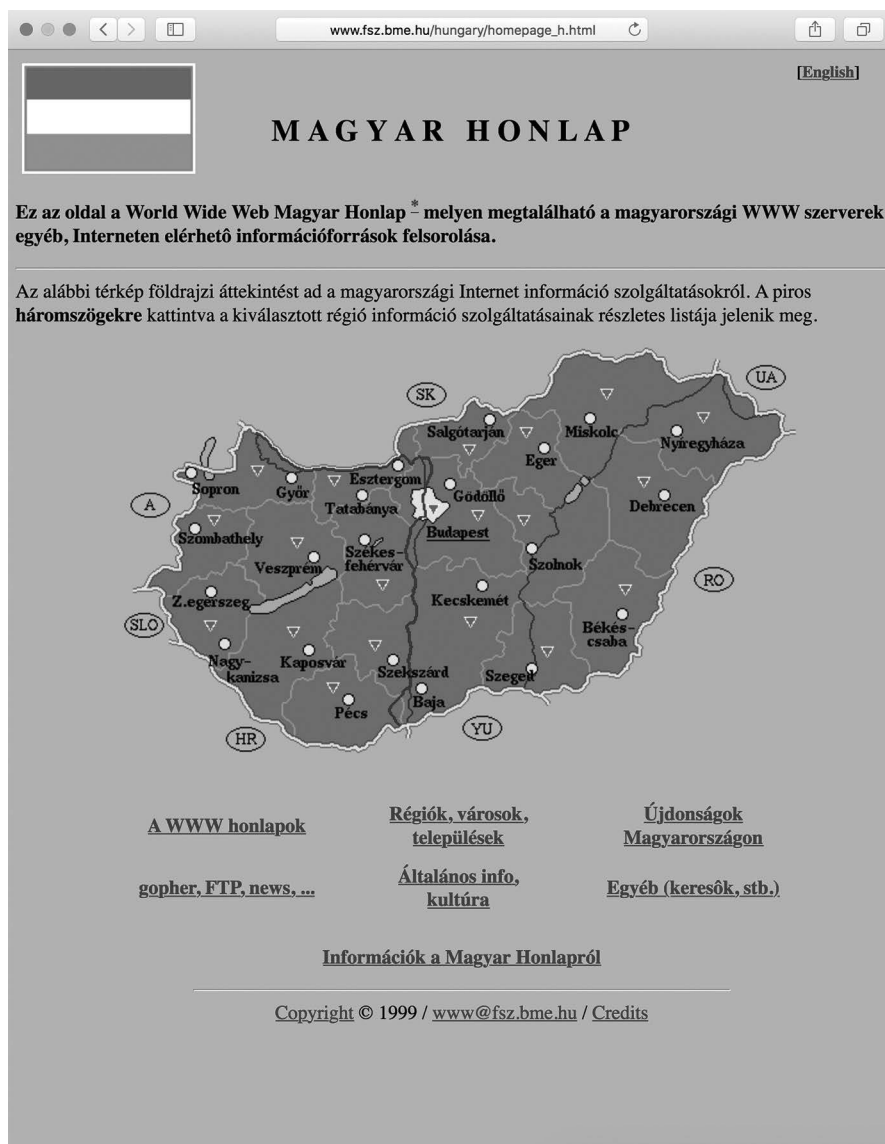
⁴ Pl.: a FIDESZ első honlapja: www.fidesz.hu, 1996, forrás: *Wayback Machine*, <https://web.archive.org/web/19961219010958/http://www.fidesz.hu/>

⁵ RTL Klub és TV2.

⁶ COCOM: Coordinating Committee for Multilateral Export Controls, 1947-90.

⁷ Ld. *SZTAKI Közlemények*, 1966-tól és *SZTAKI Tanulmányok* 1973-tól, Magyar Tudományos Akadémia Számítástechnikai Központja, Budapest. Ma: Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézet.

⁸ „Think of it as a map to the buried treasures of the Information Age.” Markoff, John: *Business Technology; A Free and Simple Computer Link*, *The New York Times*, December 8, 1993, URL: <https://www.nytimes.com/1993/12/08/business/business-technology-a-free-and-simple-computer-link.html>

1. Magyar Honlap, 1994 (képernyőkép, 2019). Forrás:
www.fsz.bme.hu/hungary/qcredits_h.html

pikus ideákkal kapcsolódhatott össze, mint az információ nyilvánosságának, szabadságának vagy globálissá válásának lehetősége – elsősorban a cenzúra eltörlése, a látszólagos demokratizálódási folyamatok, az önszerveződés és a piacgazdaság mechanizmusaiba való bekapcsolódás lehetősége révén.

LOKALIZÁLÁS, A „MAGYAR INTERNET”

1993-tól, a „www”, azaz World Wide Web hivatalos publikálásától számítható a mai értelemben ismert, a hypertextualitás működési struktúráján alapuló felhasználói internethozzáférés. Magyarországon az első internetkapcsolat és bejegyzett webcím a SZTAKI intézetéhez volt köthető, az első nyilvános honlap pedig a www.bme.hu volt. Kezdetben kiemelt szerepet kapott az internet nyugati kultúrájának hazai lokalizálása, helyi verziójának kialakítása. Ezt célozta a BME által 1994-ben létrehozott *Magyar Honlap* című website,⁹ mely a magyarországi honlapok gyűjteményének összeállítása mellett többek között az angol „homepage” szó magyarítása körüli vitákat menedzselve az „ottlap” szó helyett meghonosuló „honlap” használatát is ösztönözte. A „magyar internet” körüli figyelem a nemzeti öndefiníciós törekvésekkel is összekapcsolódott. (1. kép)

NÉPSZERŰSÍTÉS, TERJESZTÉS

A hazai internetes kultúra kialakításában több képzőművészeti intézmény kiemelt szerepet játszott. Az első művészeti intézményi honlap az Artpool Művészetkutató Központ weboldala volt, mely 1995 végén vált publikussá.¹⁰ A máig aktívan működő és dinamikusan fejlődő honlap kivételes példája a kezdeti HTML struktúrát megtartó intézményi oldalaknak. Galántai György utólag így emlékszik vissza a website létrejöttének körülményeire: „Amikor 1995-ben végre elérhetővé vált az internet, egyrészt már volt egy vízióm a virtuális és valóságos valóság egymáshoz kapcsolhatóságának lehetőségeiről, másrészt a még ismeretlen webes technikai lehetőségekkel ismerkedtem. Minden tanulás kezdetben mintakövető, ezért azoknak a tartalmaknak az oldalait kerestem elsősorban, amelyekkel az Artpool már korábban kapcsolatban volt. Mintákat bőven találtam, de példát a vízióhoz egyet sem. Tehát a minták által létrehoztam virtuálisan egy reális/szürreális valóság-konstrukciót, mint honlapot, a képzelet és az interaktivitás fejlesztésére.”¹¹ A publikum felé való nyitás és az interaktivitás jegyében az Artpool tematikus évei sorában 1996-ot az internet évének szentelte, és 1996 januárjától az archívumba látogatók számára ingyenes internethozzáférést biztosított.

Az internet népszerűsítésében jelentős állomást jelentett a C3 Kulturális és Kommunikációs Központ 1996-os létrejötte. A C3 a Soros Alapítvány, a Silicon Graphics Hungary és a MATÁV támogatásával alakult meg az 1996 januárjában a Múcsarnokban rendezett *Pillangó hatás* című kiállítás sikerének köszönhetően, mely a kortárs médiaművészetet helyezte (ittthon elsőként) történeti kontextusba – ekkor még viszonylag kevés olyan művel, mely az internethez kapcsolódott.¹² A kiállítás alkal-

⁹ URL: http://www.fsz.bme.hu/hungary/homepage_h.html

¹⁰ Az Artpool honlapja 1996-ban, *Wayback Machine*, URL: <https://web.archive.org/web/19961227013704/http://artpool.hu/>

¹¹ A szerző interjúja Galántai Györggyel, 2019. augusztus.

mából a látogatók ingyenesen böngészhetnek az interneten, a kiállítóterben elhelyezett számítógépeken. A C3 létrejöttét ösztönző Soros Alapítvány Magyarországon már 1984-től támogatta ellenkulturális kezdeményezéseket, az egész Kelet-Közép-Európában működő kultúratámogatási tevékenység részeként. A rendszerváltást követően a kulturális minisztérium hiányzó forrásait is pótló nemzetközi magántőke bevonásának vállalt célja a „nyílt társadalom” megalapozása volt, mely egy széleskörű demokratizálási-liberalizálási program keretében zajlott. Ugyanakkor, ahogy Nagy Kristóf is rámutatott, a támogatási rendszer egy új kulturális elit létrejöttét és annak kánonformáló pozíciójának megerősítését is biztosította.¹³ Az internetes kultúra népszerűsítése céljával létrehozott C3-hoz a 90-es évek folyamán olyan kezdeményezések köthetők, mint budapesti köztéri webterminálok telepítése, hazai képzőművészeti intézmények internetes és domainhozzáféréseinek biztosítása, vagy épp a freemail fejlesztése, mely nevében is az információhozzáférés és kommunikáció szabadságának ígérését hordozta. A freemail az első ingyenes magyar e-mail-tárhelyként 1997-ben vált elérhetővé, majd a piaci vállalatok érdekltségének növekedésével üzemeltetését 1999-ben az Origo, majd 2003-ban a Magyar Telekom vette át. A C3 *Magyar Tartalom* címmel 1997-ben egy tanulmánykötetet adott ki, mely a hazai webes kultúra kezdeti állapotát rögzítette.¹⁴ Az ebben közölt szövegek hasonlóképp kezdeti optimizmusról árulkodnak: „Összességében úgy látom, hogy a magyar Hálózat igazán szépen fejlődött eddig, jelentős hátrányt sikerült ledolgoznunk, a környező országokkal szemben bizonyos előnyre is szert tettünk, amit még most is tartani tudunk, és sokkal jobban állunk ezen a téren, mint amit az ország általános gazdasági helyzete indokoltta tennie.” – írja Drótos László szövegében, majd így folytatja: „(...) Bizhatunk az Internet öntisztító mechanizmusában, hiszen problémák mindig is voltak a Hálózaton, csak korábban főleg technikaiak, mostanában meg inkább kulturálisak. Akkor lesz csak baj és akkor kezdetjük kongatni a vészharangokat, ha valahogy meghatározóvá tudnak válni rajta a médiacégek, a politikai erők, vagy más hatalmi csoportok, mert ezek csak egy újabb TV-csatornát csinálnak belőle, ami már nem lesz Internet, még ha annak is hívják majd.”¹⁵ Napjainkból visszanezve ez a baljós, ám akkoriban még elkerülhetőnek tűnő jóslat mindennapos valósággá vált: az internet jelenkori problémái túlmutatnak a kommercializálódás jelenségén: láthatóvá válnak azok az elsősorban a közösségi média felületeit uraló óriáscégek által irányított folyamatok, melyek a felhasználók adatainak illetéktelen kezelését, véleménymanipulálást és hatalmi visszaéléseket implicálnak.¹⁶

¹² *A pillangó hatása*, Múcsarnok, Budapest, 1996. január 20–február 25 kurátor: Mészöly Suzanne, Peternák Miklós. Ld.: *A pillangó hatása - A felfedezés előtti pillanat koordinátái*, CD-ROM, C3, Budapest, 1998, <http://www.c3.hu/scca/butterfly/index.html>

¹³ Nagy Kristóf: A Soros Alapítvány képzőművészeti támogatásai Magyarországon, *Fordulat*, no. 21., 2014/1, 192–215.

¹⁴ *Magyar Tartalom. Írások a magyar webkultúráról*, C3 Kulturális és Kommunikációs Központ, Budapest, 1997.

¹⁵ Drótos László: Mosolyalbum? :-), i.m.

¹⁶ Az elmúlt évek legnagyobb adatkezelési botránya a Cambridge Analytica politikai tanácsadócéghez

HÁLÓZATI KULTÚRA ÉS KÉPZŐMŰVÉSZET

A magyarországi internetes kultúra egyik forrása a kilencvenes évek elején nyugati mintákból beáramló cyberkulturális közeg volt. Nyugaton az információs technológia kialakulásával szinte egyidőben, az 1960–70-es évek ellenkulturális törekvéseihez kapcsolódva, a számítógépes tömegkultúrára adott civil társadalmi reakcióként alakult ki a cyberpunk irodalomból merítő mozgalom.¹⁷ Magyarországon a kilencvenes évek elején szegedi egyetemisták egy csoportja kezdett kialakítani egy olyan szellemi-kulturális kört, mely a mozgalomhoz kapcsolódott. A Molnár Dániel és Kovács Zoltán által szervezett csoport 1994-ben hozta létre az *East Edge* nevű web-szajtot, illetve a *Xanner* című, a cyberpunk kultúráról magyarul elsőként tudósító lemezújságot és website-ot. Ezeknek a felületeknek vállalt céljuk volt a számítógépes kultúra és a képzőművészet közelítése, összekapcsolása, kölcsönös informálása is.

A nemzetközi cyberaktivista, internetaktivista és médiaművészeti közeg egyik legfontosabb találkozóhelye a kilencvenes évek közepén a Magyar Képzőművészeti Főiskolán megrendezett *Meta Fórum* volt.¹⁸ A *Nettime* című, médiaművészeti közegeből induló levelezőlistán¹⁹ szerveződő fórum a rendszerváltás utáni önszerveződő művészeti kezdeményezések egyik fontos példjaként megteremtette a lehetőséget arra, hogy a budapesti művészeti közeg szereplői kapcsolatba kerüljenek a nemzetközi net.art mozgalom képviselőivel. A net.artosok, vagyis az 1993–94 körül formálódó internet-aktivista csoport különböző művészeti háttér felől érkező tagjai közül a *Meta Fórum* kapcsán látogatott először Magyarországra Alexei Shulgin, Olia Lialina, vagy Vuk Cosic, akik az itt kialakított kapcsolatok révén később a C3 rezidenciaprogramja keretében is visszatértek Budapestre. Alexei Shulgin például itt készítette egyik legismertebb, *Form Art* című, a HTML formai sajátosságaival operáló ikonikus internetes munkáját.²⁰ A *Meta Fórum* találkozók az új technológia hatására átalakuló aktuális hálózati, információs és kommunikációs kultúra kérdéseire, társadalmi vonzataira fókuszáló vitafórumként működtek, egyben Magyarországon az internet első kritikai fórumát is jelentették. Már ezeken a találkozókön szó esett az internet piacosodásának árnyoldaláról, többek között az ún. „kaliforniai ideológia”, azaz az (elsősorban az USA nyugati partján kialakuló) új típusú neoliberais-kapitalista technológiahasználat körüli problémák megvitatása révén.²¹ A Meta-

---

köthető, mely 87 millió Facebook-felhasználó személyes adataihoz való illetéktelen hozzáféréssel manipulálta a 2016-os amerikai választásokat.

¹⁷ Turner, Fred: *From Counterculture to Cyberculture. Stewart Brand, the Whole Earth Network, and the Rise of Digital Utopianism*. University of Chicago Press, Chicago, 2008.

¹⁸ A *Meta Fórum* a Media Research Alapítvány szervezésében három alkalommal került megrendezésre 1994–96 között, ld.: <http://www.mrf.hu/>

¹⁹ <https://www.nettime.org/>

²⁰ A rekonstruált változat a *Rhizome* oldalán érhető el: <https://sites.rhizome.org/anthology/form-art.html>

²¹ Az 1996-ban a *Meta Fórumon* is előadott Richard Barbrook *Californian Ideology* című szövege az

Fórum szervezésében is kulcsszerepet játszó Geert Lovink és az internetaktivista Pit Schultz már 1995-ös szövegükben felhívták a figyelmet az internet kritikai megközelítésének szükségességére: „Kifejezésre kell jutnia a technikától való függetlenségnek, ám nem elég a technikai paramétereket kiküszöbölni, át is kell tudni ültetni ezt a szabadságot a kultúrába vagy a társadalmi szférába. (...) Arról van szó, hogy szembeálljunk a cyber-papok hamis ígéreteivel és szenteskedő vágyaival, s felfedjük az ezek mögött rejlő hatalmi érdekeket.”²² A MetaFórum a kilencvenes évek közepén Magyarországon is megalapozott annak a hangulatnak, melyben a médiaművészet iránt érdeklődő alkotók a globális networképítés lehetőségével élve kapcsolatba kerülhettek a kortárs nemzetközi művészeti közeggel. Ezzel párhuzamosan azonban a találkozói szinte teljes mértékben szeparált maradt a hazai képzőművészeti szcénától, melynek okaként elsősorban a mediális keretek közé szorított koncepciót és szemléletet nevezhetjük meg. Ez a probléma később többször felmerült az 1993-ban megalakult Intermédia Tanszék a Magyar Képzőművészeti Főiskola programjában való szerepvállalása kapcsán is.

KÉPZŐMŰVÉSZEK INTERNETHASZNÁLATÁNAK TENDENCIÁI

A COCOM-lista tiltása miatt a számítógép művészeti alkalmazása Magyarországon először az 1980-as évek második felében vált lehetővé. Az első számítógépes technológiát bemutató kiállítás az 1986-ban a Szépművészeti Múzeumban megrendezett *Digitart* kiállítás volt²³ – az itt bemutatott munkák létrejöttéhez a SZTAKI biztosította a technológiai infrastruktúrát. A számítógépes művészet kései hazai megjelenése miatt még a kilencvenes évek első felében született kompjúter-alapú munkák nagy része is inkább kísérleti attitűdöt tükrözött. Ebbe kapcsolódtak be az internet megjelenésével a web természetére reflektáló művek. Értelmezésben a képzőművészeti internethasználatnak az alábbi nagyobb típusai különíthetők el – melyek értelemszerűen sok esetben átfedésekben jelennek meg:

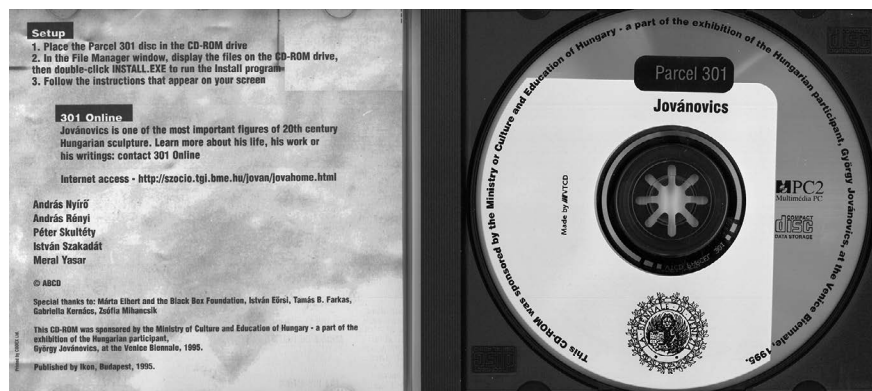
a) Az internet formai eszköztárával kísérletező munkák

Az internetes művek első csoportjába azokat a kísérleti munkákat sorolom, melyek az újszerű webes eszköztárra adott reflexiókat jelentették – elsősorban a hypertext struktúrákra és a webes interface grafikus megjelenésének lehetőségeire reagálva. A hyperlink-alapú munkák előzményeit jelentik a személyi számítógépek

1997-ben kiadott *Buldózer* című szöveggyűjteményben jelent meg magyarul. Barbrook, Richard: A kaliforniai ideológia, in: Sugár János (szerk.): *Buldózer. Médiaelméleti antológia*. Media Research Alapítvány, Budapest, 1997.

²² Lovink, Geert-Pit Schultz: Felhívás egy hálókritikára. Jelentés egy folyamat közbeni állomásáról, 1995. In: *internet.galaxis* 98, Budapest, 1998. 19.

²³ A *Digitart* második eseményét 1990-ben az Ernst Múzeumban rendezték meg, mindkét esemény a Soros Alapítvány támogatásával valósult meg. Koncepció: Szentgyörgyi Tibor. Ld.: *Digitart*. Az első magyar számítógépes kiállítás. Szentgyörgyi Tiborral beszélget Seres Szilvia. *Balkon*, 2014/11-12. 30-33.

2. Jovánovics György: 301-es parcella, 1992. A CD-ROM Jovánovics György 1995-ös Velencei Biennálén való szereplésére készült. Forrás: Artpool Művészetkutató Központ © Jovánovics György © HUNGART 2020

megjelenésével, a kilencvenes évek közepe táján elterjedő CD-ROM művek, melyek már vizuális tartalmak tárolására, és azok közötti navigálást segítő struktúrák létrehozására voltak alkalmasak (maga a JPG fájlformátum is 1994 óta létezik). A sokszorosíthatóság révén a terjesztést is leegyszerűsítő CD-ROM munkák a korai internetkapcsolat korlátozottsága (pl. lassú adatátvitel, drága előfizetési díj) miatt fellépő nehézségeket megkerülve megelőlegezték a későbbi interaktív website-ok, internet-alapú alkotások működését. Szakítva a lineáris tartalomstruktúrával a CD-ROM-ok alkalmasak voltak virtuális terek, interaktív hangművek, hypertext-struktúrák bemutatására, emellett hagyományos médium formájában készült munkák, dokumentációk CD-ROM-os archiválására is. Utóbbira példa Jovánovics György a 301-es parcellára készült, a rendszerváltás időszakának szimbolikus emlékművét bemutató CD-ROM-ja. (2. kép) Az olykor egyedi, számozott példányszámban készült CD-ROM-művek és művészeti dokumentációk mellett CD-ROM-os periodikák is megjelentek, mint például az 1994-ben elindult ABCD című interaktív magazin, mely közéleti és kulturális tartalmat egyaránt összefogott. A webes hyperlink-rendszerek alkalmazása a kilencvenes évek közepe táján olyan képzőművészeti kísérleti munkákban tűnt fel, melyek elsősorban a szövegek és (ritkán) képanyagok közötti link-hálózatok létrehozásával, a látogatói interaktivitás potenciálját járták körül. A mai internetes eszköztárhoz képest jóval egyszerűbb lehetőségek olyan website-ok létrehozását tették lehetővé, melyeknek alapvető eleme volt a játékoság, a hyperlinkek révén végigjárható „utak” (szupersztrádák) lehetőségeinek vizsgálata. Erre példa a már említett Artpool Művészetkutató Központ honlapja,²⁴ mely egyben Galántai György alkotói-kuratori projektje is, vagy az olyan „kísérleti” webművek, mint

²⁴ Ld.: Az Artpool website 1997-ben, *Wayback Machine*: <https://web.archive.org/web/19970706163705/http://www.artpool.hu/researchcenter2.html>

Nyitrai Orsolya 1995-ös *Net's Trip* című munkája,²⁵ vagy Lendvai Ádám 1998-as online politikus-generátora.²⁶

b) Valós és virtuális tér kapcsolatára reflektáló, elsősorban installációs munkák

Az internet-alapú alkotások második csoportját felosztásomban az installatív művek jelentik. Az installációs művészet kilencvenes évekbeli népszerűségéhez kapcsolódva fókuszba került a reális tér és virtuális tér kapcsolatának vizsgálata. Az installáció műfaja keretet teremtett az inter- vagy multimediális megközelítéseknek, akár a korábbi alkotói gyakorlatok újragondolása révén – ezt a gyakorlatot nevezi Nicolas Bourriaud a „deejaying” jelenségének.²⁷ Az installáció és az internet médiumának együttes használatára, és így a virtuális és reális tér kapcsolatára reflektált 1995-ben Sugár János virtuális galériája – a saját alkotói tevékenysége és annak referenciái közötti kapcsolatokat leképező website – melyet 1996-ban reális térben, a Knoll Galériában mutatott be, analóg módon a galéria falán prezentálva az online bemutatót. A mű eredetileg a *Gondolat-Jel* című, szegedi bölcsekszek által még a nyolcvanas években alapított kulturális folyóirat *dASH Virtuális Galéria* projektje számára készült 1995-ben.²⁸ Hasonlóan a reális és virtuális tér kapcsolódik össze Eike Berg *Leszállópálya* (Landing Place) című művében, mely – az új technológia felé irányuló optimizmust tükrözve – az internet által megnyitott végtelen tér metaforáját idézte. Az 1994-ben a Liget Galéria terében bemutatott installáció annak a számítógépes grafikának a térbeli kiterjesztése volt, amelyet Szegedy-Maszák Zoltán még BBS rendszerben²⁹ programozott: az egymásból dinamikusan fejlődő négyzeteket ábrázoló digitális grafika esetében minden egyes, a hozzá kapcsolt modemkészülékre való csatlakozás során egy további négyzettel bővült a virtuális tér.

c) A web hálózati természetére reflektáló munkák

Az internetre adott képzőművészeti reflexiók harmadik nagyobb csoportjába az internet hálózati természetét tematizáló munkákat sorolom. A hálózati gondolkodás képzőművészeti gyökerei a hatvanas évek fluxustörekvéseire, illetve a mail art és kapcsolatművészeti gyakorlatokra vezethetőek vissza – a „hálózati művészet” fogalma Ray Johnson correspondence art-jától, illetve George Brecht és Robert Filliou „eternal network” (örök hálózat) koncepciójától ered. Az elektronikus hálózat mint technikai médium a művészetben elsőként Robert Adrian X az 1982-es Ars Electronica Festiválon bemutatott *The World in 24 Hours* című munkájában jelent meg, mely a nyugat-kelet közti telekommunikációs lehetőségekre is reagált. Robert

²⁵ <http://www.c3.hu/~nyorsi/mep/netstripfr/indexa.html>

²⁶ <https://web.archive.org/web/19991012034946/http://intermedia.c3.hu/~adam/pokitika.htm>

²⁷ Bourriaud, Nicolas: *Utómunkálatok*. Ford. Jancsó Júlia. Műcsarnok, Budapest, 2007.

²⁸ Szerkesztők: Ivacs Ágnes és Tölgyes László. Bővebben: <http://www.caesar.elte.hu/gondolat-jel/genhu.html>

²⁹ Bulletin Board System: az USÁ-ból a nyolcvanas években elterjedt, az internethez hasonló, de még központosítva működő számítógépes hálózati kapcsolat.

3. Szegedy-Maszák Zoltán: Cryptogram, 1996 (képernyőkép, 1996). Forrás: www.szmz.hu_cryptogram_newdoc_cryptogram_newdoc.html © Szegedy-Maszák Zoltán © HUNGART 2020

Adrian X 1983-ban szervezője és résztvevője volt a Bécs-Budapest-Berlin között megvalósult élő *Telefonkoncertnek*,³⁰ melybe magyarországi művészek is bekapcsolódtak Vető János és az Artpool koordinálásával. Robert Adrian X a technológia változásait és a hálózati működés lehetőségeit folyamatosan figyelemmel kísérte, 1992-93-ban, a felhasználói internet megjelenése előtti utolsó pillanatokban BBS rendszerben működtette ZEROnet nevű művészeti hálózati projektjét. A ZEROnet keretében 1992-ben jött létre a *Danube Connection – Elektronikus kommunikációs*

³⁰ <https://www.artpool.hu/Al/al04/telefonkoncert.html>

Happening című telekommunikációs projekt, mely Bécs és Budapest egy-egy művészeti intézménye (Freihaus-Kunstlabor és Artpool) között tett lehetővé élő kapcsolatot.³¹

A titkosított kommunikációs tevékenységre reflektált Szegedy Maszák Zoltán *Cryptogram* című, elsőként a *Pillangó hatás* kiállításon (1996) installációként bemutatott, végül webes formában is megvalósult munkája.³² (3. kép) A *Cryptogram* segítségével szöveges üzenetek virtuális 3D szoborrá alakítása és dekódolása válik lehetővé. Már a korabeli internet körüli diskurzusokban felmerült a szólásszabadság, a cenzúra, vagy az adatvédelem jelenségeinek virtuális térben betöltött szerepe és problematikussága. Szegedy-Maszák a virtuális, kódolással működő kommunikációs rendszer létrehozásával az online információcsere biztonságosságára, a privát üzenetek nyilvános térben való megjelenésének ellentmondásosságára is rákérdez.

Az internetet mint kommunikációs felületet ugyanakkor kezdetben annak korlátozottsága jellemezte, és ez adta az internet első kritikáinak tárgyát is: a modemkapcsolat a korai időszakban csak lassú adatátvitelre volt alkalmas, az internetelőfizetés pedig a korabeli viszonyok között kifejezetten költségesnek számított. Erre reflektált Beöthy Balázs, Pereszlényi Roland és Mesterházy Zsolt *Útikönyv Telephóniába* című 1995-ös floppyműve, mely útmutatót adott a korabeli telefonrendszereken elérhető ingyenes internethozzáféréshez, ezzel rámutatva az információhoz való hozzáférés nehézségére, a lassú internetes kapcsolat korlátozó voltára – és egyfajta kalózzattitűddel annak kicselezhetőségére is. Az internetes kapcsolat és kommunikáció kezdeti nehézségeit elsősorban a képek online közlésének korlátozott lehetőségei jelentették, ez az oka, hogy az első online megjelenésre készült művészeti folyóirat, az 1996-ban – a SZTAKI fejlesztési együttműködésével – indult *Éjjeli Órjárt* is alapvetően csak szöveges tartalmat közölt.³³ (4. kép) Ugyanerre a problémára reflektált az *Éjjeli Órjárt* egyik alapító-szerkesztőjének, Eperjesi Ágnesnek – ma már nem elérhető – *VRML statisztika* című munkája: a mű oszlopdigram formájában vizualizálta az egyes felhasználóknak az adott mű betöltésével töltött idejét.³⁴ (5. kép)

* * *

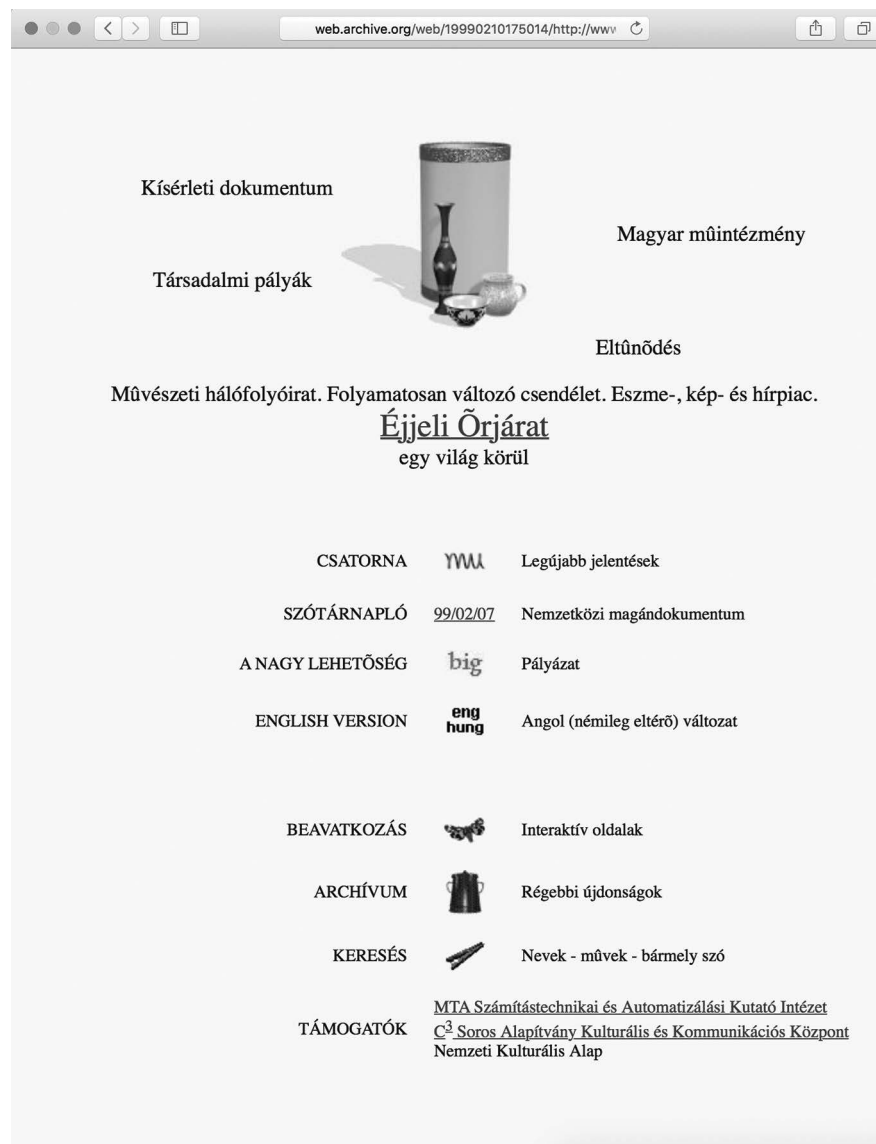
Az 1996 és 2001 között megrendezett *internet.galaxis* című rendezvénysorozatnak³⁵ – mely a tanulmány elején Demszky Gábor megnyitóbeszéde révén már szóba került – az első pár évben hangsúlyos részét jelentették a képzőművészek

³¹ https://www.artpool.hu/1993/930908_me.html

³² A webes verzió Fernezelyi Márton közreműködésével az 1996-os *internet.galaxis* programra készült el, rekonstruált változata ma a C3 oldalán érhető el: <http://www.c3.hu/cryptogram/program.htm>

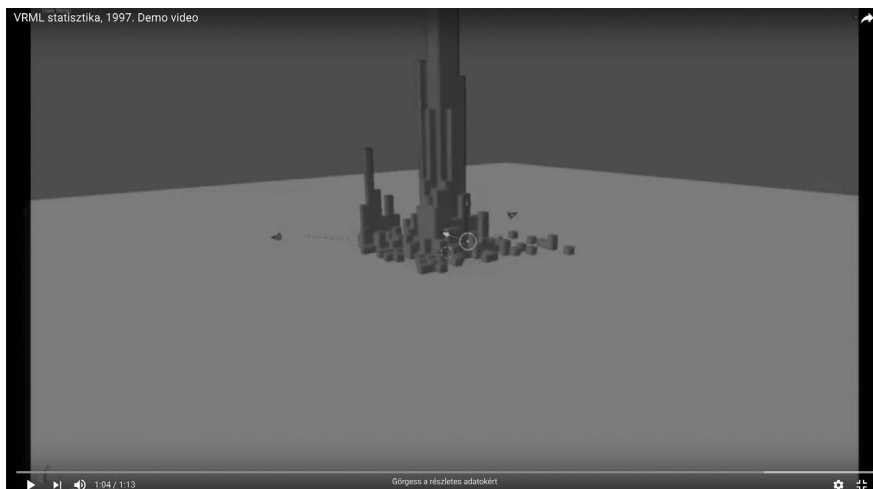
³³ Az *Éjjeli Órjárt* (1996–99) szerkesztői voltak: Eperjesi Ágnes, Horányi Attila, Nemes Attila, Szijj Ferenc, Timár Katalin, Tölgyes László, Weber Imre. URL: *Wayback Machine*, <https://web.archive.org/web/19990210175014/http://www.sztaki.hu/providers/nightwatch/>

³⁴ Eperjesi Ágnes: *VRML Statisztika*, 1998. Demo-verzió: <https://www.youtube.com/watch?v=eAOUmvkRzDM&feature=youtu.be>

4. Éjjeli Őrjárat, 1996–99 (képernyőkép, 2019). Forrás: Wayback Machine

internet- és technológia-használatára fókuszáló szekciók. 1999-től viszont itt is megfigyelhetővé vált az a fordulat, mely az internet kommercializálódásával függött össze. A 2000-es évektől az információ szabadsága, nyilvánossága, globalitása helyett az internet egyre hangsúlyosabban a piacgazdaság és a céges kultúra közvetítőfelületévé vált. Az internet körüli optimista hangulatot mutató kezdeményezések közül azonban éppen az *internet.galaxis* volt az, amely már a

5. Eperjesi Ágnes: VRML Statisztika, 1998. Demo-verzió (képernyőkép, 2019).

Forrás: Youtube, www.youtube.com_watch_v=eAOUMvkRzDM&feature=youtu.be

© Eperjesi Ágnes © HUNGART 2020

kezdetektől keretet adott az internettel szembeni kritikus hangoknak is. 1997-ben György Péter szervezésében valósult meg az *internet.galaxis* első „ellenfóruma”, egyfajta első figyelmeztetésként. György Péter szavaival: „Szándékaim szerint az Ellenfórum az Internet társadalmi hasznosítását elemző beszélgetés, nyílt vita lenne. (...) Kérdés, hogy egy olyan kis ország, mint a miénk, egy olyan izolált nyelv, mint amelyen ezt a szöveget írom, egy olyan nehéz helyzetben, mint amilyenben társadalmunk van, mint lesz képes – és képes-e – megérteni, hogy a képi fordulat, a digitális sokszorosítás uralma mit jelent, milyen kihívásokra milyen válaszokat követel. Az Internet, illetve a távközlés, informatika, média forradalma és összeszövődése új társadalmi és gazdasági kontextusa a legfontosabb kérdések sorozata, amelyekre csak a holisztikus szemlélet adhat választ. (...) Miként fog hatni a saját kultúránkra a Gutenberg óta legkomolyabb átrendeződés, új hierarchia. Részünk lesz-e a kánon kialakításában, vagy csak elszenvedjük azt.”³⁶ Erdély Dániel, az *internet.galaxis* rendezője pedig utólag így emlékezett vissza az Ellenfórum létrejöttének okaira: „Éreztük és érzékeltetni szeretnénk volna a behálózottságban rejlő veszélyeket is. Az Internet nem csak egy demokratikus médium, hanem egy erősen kontrollálható dolog volt – érezhetően, már akkor is. A hatalom által visszanezű szemet is jelentett egyben.”³⁷

³⁵ *internet.galaxis*, Budapest, 1996–2001. Helyszínek az évek során: Budapest Galéria, Iparművészeti Múzeum, Műcsarnok, Szépművészeti Múzeum.

³⁶ György Péter: Az Ellenfórumról, *internet.galaxis* 97, Budapest, 1997.

³⁷ Seres Szilvia beszélgetése Erdély Dániellel, *Digikult*, 2014, <http://www.digikult.hu/2014/07/18/vegrelvalaki-megmutatta-hogy-mit-tud-ez-az-internet/>

Az információs technológia megjelenése és a politikai rendszerváltás egyaránt a kilencvenes éveket meghatározó rendszerszintű változást jelentettek. Ahogy a fentiek jelezték, az internet szerepe tekintetében 2000 környékén bekövetkező fordulat hasonló dinamikát mutatott mint a rendszerváltásra vonatkozó optimista értelmezések hanyatlása. Mindkét jelenség a globális kapitalizmus és neoliberalizmus problémáihoz, kritika nélküli adaptációjához kapcsolódott. Az internet kapcsán egyre nyilvánvalóbbá váló piaci érdekeltség együtt járt a felhasználók számának egyre rohamosabb, máig tartó növekedésével – 2019 júniusában a világ internetfelhasználóinak számát 4,5 milliárdra becsülték. Mindez Magyarországon a kultúra területén 2000 körül jelentkező további változásokkal is egybeesett, többek között a Soros Alapítvány kultúrafinanszírozásból való kivonulása révén, mely a C3 mellett számos más hazai, pályázati forrásból működő kulturális kezdeményezés és intézmény pénzügyi működését nehezítette meg az ezt követő időszakban. A 2000 környékén bekövetkező fordulat összekapcsolódott a kilencvenes évek tranzíciós optimizmusának lecsengésével is, úgy a rendszerváltás eufóriája, mint a „globális falu” ideájára épülő internet szabadsága szempontjából.